

EEN PARLEMENT VAN UILEN
EEN CONSORTIUM VAN KRABBen
EEN CULTUUR VAN BACTERIËN
EEN ARBEID VAN MOLLEN
EEN BEDRIJF VAN FRETten
EEN BELEGERING VAN REIGERS
EEN SAMENZWERING VAN MAKI'S
EEN WIJSHEID VAN WOMBATS
EEN PANDEMONIUM VAN PAPEGAAIEN

NL

well...

RADIUS
Center for Contemporary Art and Ecology
Kalverbos 20
2611 XW Delft
www.radius-cca.org

DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ, Hoofdstuk 1: EEN PARLEMENT VAN UILEN EEN CONSORTIUM VAN KRABBen EEN CULTUUR VAN BACTERIËN EEN ARBEID VAN MOLLEN EEN BEDRIJF VAN FRETten EEN BELEGERING VAN REIGERS EEN SAMENZWERING VAN MAKI'S EEN WIJSHEID VAN WOMBATS EEN PANDEMONIUM VAN PAPEGAAIEN

EEN TENTOONSTELLINGSASSEMBLAGE OVER MEERSOORTIGE WERELDEN

SANDER BLOMSMA
ELSA BRËS
GABI DAO
ANKA HELFERTOvÁ
MARIANNE HOFFMEISTER CASTRO
MANJOT KAUR
JOCHEN LEMPert
KRIS LEMSALU
SONIA LEVY
HET MEERSOORTIG COLLECTIEF
nabbteeri
THOMAS PAUSZ
HANNA RULLMANN

*Wie heeft er baat bij, cui bono, als soorten elkaar ontmoeten?*¹

Het prioriteit geven aan mensen leidt ook tot beperkende definities van wie wordt meegerekend als mens, en het gewelddadig bejegenen van dieren is verwant aan het gewelddadig bejegenen van menselijke dieren. De komende tijd zal dat een heel belangrijk activistisch thema zijn.

Angela Davis, interview met Astra Taylor in Jacobin (2020).²

We leven in een tijd van toenemende maatschappelijke ongelijkheid en ecologische teloorgang, waarin we toekijken hoe met de snelle uitroeiing van levensvormen en een ongekend verlies aan biodiversiteit geschiedenis geschreven wordt. De oorzaken hiervan zijn te vinden in antropogene klimaatverandering, aangedreven door de voortdurende objectivering van onze leefomgeving als gevolg van het kapitalisme. Dit komt tot uitdrukking in een zichzelf voedende cyclus van vernietiging die tot ver in de toekomst zijn schaduw zal werpen. Door de voortplanting van menselijke en niet-menselijke dieren af te dwingen en te vercommercialiseren, verandert het kapitalisme lichamen in machines. Wat dat betreft hebben mensen veel gemeen met andere diersoorten, zowel met betrekking tot de omstandigheden rond hun welzijn als hun kwetsbaarheid, waarbij ze moeten werken en zich voorplanten volgens de klok van de markt in plaats van volgens hun eigen biologische ritme. Zouden we ons, in navolging van politicoloog Alyssa Battistoni, niet ook een voorstelling kunnen maken van “het ‘werk van de natuur’ als een collectieve, gelijk verdeelde inspanning van mensen en niet-mensen die door middel van reproductie, regeneratie en vernieuwing werken aan een gemeenschappelijke wereld.”³

Om de confrontatie aan te kunnen gaan met dit verraderlijke en complexe traject moeten we nieuwe manieren vinden om onze gedachten en materiële verhoudingen—onze ideologieën, economieën en ecosystemen—te organiseren. Als we deze gedachtentrant volgen, kan dit meersoortig tentoonstellingsassemblage dus gezien worden als een pleidooi voor een nieuwe poli-

1 Susan Leigh Star stelde als eerste voor: “Het is zowel analytisch interessanter als politieker om gewoon te beginnen met de vraag, cui bono?, dan om te beginnen met een viering van het feit van de vermenging van mens en niet-mens”: Star, “Power, Technologies, and the Phenomenology of Conventions,” 43. Zie ook Haraway, *When Species Meet*.

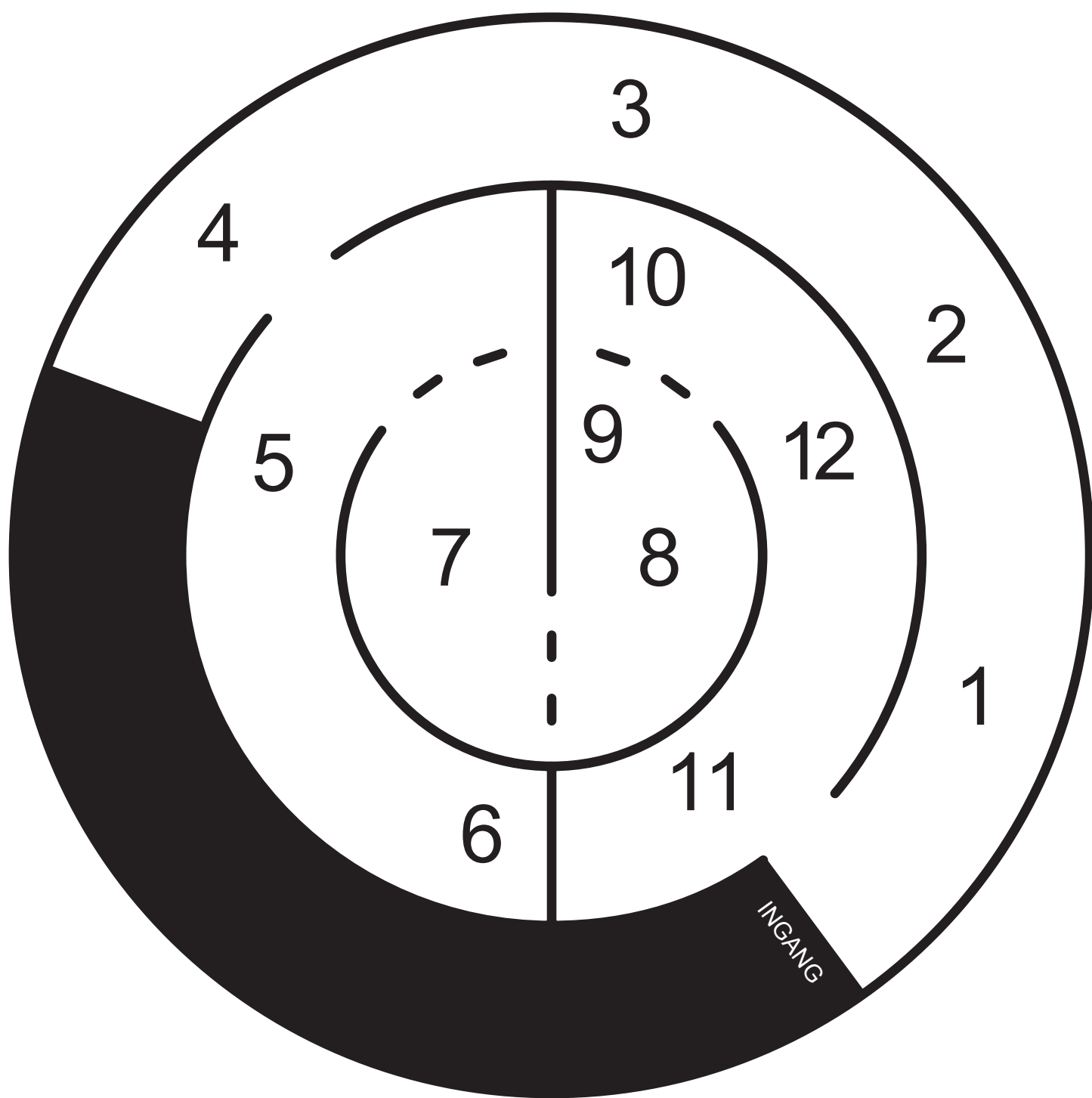
2 Angela Davis en Astra Taylor, ‘Angela Davis on the Struggle for Socialist Internationalism and a Real Democracy’, *Jacobin* (oktober 2020).

3 Alyssa Battistoni, ‘Bringing in the Work of Nature: From Natural Capital to Hybrid Labor’, *Political Theory* 45, no. 1 (februari 2017): 5–31.

tieke machtsbalans die de conventionele tweedeling tussen mensen en dieren herwaardeert, hervormt en zelfs verstoort en naar herstel zoekt in meersoortige werelden waarin verschillende soorten en een veelheid aan levendige actoren verward zijn in onderlinge relaties. In die zin is deze tentoonstellingsassemblage dan ook niet uitsluitend bedoeld als een representatieve en metaforische exercitie, maar eerder als iets feitelijks en gevoelsmatig met betrekking tot de wereld waarin wij daadwerkelijk leven—waarbij ‘assemblage’ hier opgevat moet worden als een samenscholing voor onbepaalde duur. Aan de hand van het werk van dertien kunstenaars, collectieven en belangengroepen, verdiept deze tentoonstelling zich in mogelijkheden om de reikwijdte te vergroten van relaties tussen verschillende soorten en omgevingen waarin meerdere soorten op gelijke voet samenleven. Als gevolg hiervan komt de nadruk te liggen op begrippen als *becoming-with* (worden-met, oftewel samen worden) en *response-ability* (het vermogen om verantwoordelijk te reageren of handelen).

Daarmee plaatst deze tentoonstelling het levende dus in het middelpunt van de collectieve belangstelling; en dat terwijl wij als mensen een cultureel zelfbeeld hebben waarin wij onszelf doorgaans niet beschouwen als levende wezens en onszelf daardoor meestal buiten de vergelijking plaatsen. Uitsluitend-menselijke verhalen zullen geen constructieve bijdrage leveren in een tijd getekend door escalerende en onderling versterkende processen van biosociale vernietiging: van massa-extinctie tot klimaatverandering. Welke tactieken moeten we aanwenden om, zoals wetenschapsfilosoof Isabelle Stengers het noemt, te komen tot een ‘ecologie van praktijken’ waarin multisensorische, belichaamde kennis en zorg weer onderdeel kunnen worden van onze verhouding tot de veelzijdige en veelsoortige leefomgeving?⁴ In deze tentoonstelling worden vijf voorstellen gedaan die inhaken op meersoortige ecologische denkbeelden en praktijken. Dit gebeurt aan de hand van eenzelfde aantal modellen: een parlement, een vakbond, een gemeenschappelijke ruimte voor een gemeenschappelijke wereld, een netwerk, en een bijeenkomst rond een fontein in een tuin die ooit een begraafplaats was. Uiteindelijk is deze tentoonstellingsassemblage bedoeld als een verzamelplaats waar alles wat leeft en inert is met elkaar verbonden wordt. Een verzamelplaats die dient als uitgangspunt voor het verklaren van het maatschappelijke en het materiële, voorbij het strikt formele, en waarin we teruggeleid worden naar ons dier-zijn.

4 Isabelle Stengers, ‘Introductory notes on an ecology of practices’, *Cultural Studies Review* 11, no. 1 (maart 2005): 183–196.

13

Je neemt deel aan het meersoortig collectief door de tuin te betreden.

WE BETREDEN HET PARLEMENT—OVER AFSTEMMEN, AANDACHTIG WORDEN & DE KUNSTEN VAN HET OPMERKEN

Het eerste verschil met het oude parlement betreft de indeling van de vergaderruimtes. In plaats van enerzijds een parlementaire ruimte, anderzijds een geheel van wetenschappelijke fora en daartussenin een technocratisch instituut dat de arbitrage voorbereidt en de feiten verzamelt en samenvat, hebben we één ruimte waar zich alle woordvoerders bevinden, ongeacht de oorsprong van degenen die ze vertegenwoordigen.

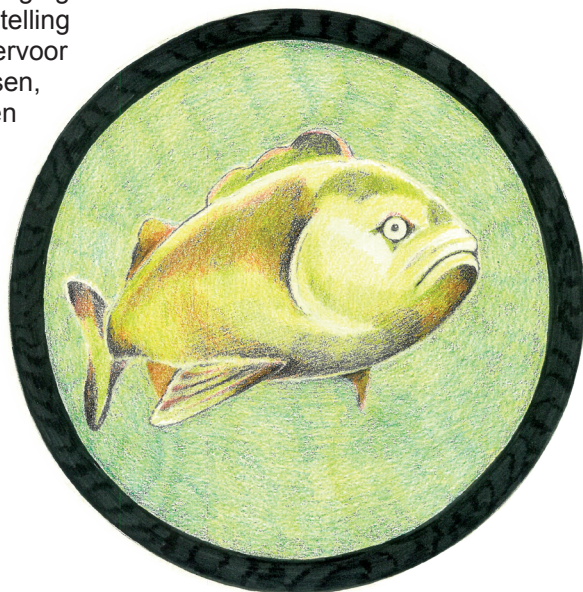
Bruno Latour, *Schets van een parlement van de dingen* (2020).⁵

Naar aanleiding van de bekende tekst *Het parlement van de dingen* (1991) van filosoof Bruno Latour wordt deze meersoortige tentoonstellingsassemblage geopend met een serie voorstellen door vier kunstenaars die zich hier verenigd hebben om een eerste basis te leggen voor het identificeren en herkennen van meersoortige werelden. In deze tekst stelt Latour dat een nieuwe, meer-dan-menselijke realiteit een ander soort politiek behoeft. Een soort politiek waarin niet-menselijke levensvormen direct inspraak krijgen en een plek aan de politieke tafel hebben. Een dergelijke directe vertegenwoordiging moet niet al te letterlijk genomen worden: deze politiek ruimte is geen parlement van soorten, maar een samenwerkingsverband tussen mensen en niet-mensen waarin gewerkt wordt aan trajecten om verandering aan te brengen in hoe we gebruik maken van de wereld. In die zin is *Het parlement van de dingen* eerder een experiment, binnen een enkele ruimte waar alle betrokkenen zich bevinden, gericht op de verhoudingen tussen de vertegenwoordiger en de vertegenwoordigde, tussen waarden en feiten, en tussen politieke afvaardiging en wetenschappelijke verwijzing. Het eerste gedeelte van deze tentoonstelling gaat over het overstijgen van gangbare antropocentrische patronen die ervoor zorgen dat anderen geen erkenning krijgen zodat we onszelf, als mensen, beter kunnen afstemmen op, en meer opmerkzaam en aandachtig kunnen worden ten opzichte van de andere wezens in onze gedeelde, meersoortige leefomgeving. Of, in de woorden van antropoloog Anna Lowenhaupt Tsing, laten we ons bezighouden met “de kunsten van het opmerken”: *Om verhalen over landschappen te kunnen vertellen, moeten we de menselijke en niet-menselijke bewoners van het landschap leren herkennen. Dat is niet eenvoudig, en het lijkt me dan ook zinvol daarbij gebruik te maken van alle denkbare vormen en bronnen van inzicht verkrijgen, waaronder opmerkzaamheid, mythen, legenden, levenswijzen, archieven, wetenschappelijke verslagen en experimenten. [...]* De nieuwe alliantie die ik voorstel gaat uit van het belang van observatie en veldwerk—wat ik ‘opmerkzaamheid’ noem.⁶

1

JOCHEN LEMPERT
Lyren (2013)

Met zijn fotografische werk zet Jochen Lempert vraagtekens bij hoe we de wereld zien en interpreteren. Gemaakt met behulp van analoge zwart-witte technieken en traditioneel afgedrukt in de donkere kamer verzetten zijn foto's zich tegen iedere vorm van categorisering. Met zijn karakteristieke scherptediepte weet hij momenten van subtiele observatie weer te geven, waarbij hij zich richt op schijnbaar alledaagse momenten of kortstondige fenomenen die anderszins over het hoofd gezien zouden worden. Hij presenteert zijn fotoseries vaak als een aaneenschakeling van beelden die uitnodigen tot vrije associatie en onze aandacht leiden naar de vaak onzichtbare of onopgemerkte bestaansvormen en bewegingen van onze eigen soort en andere soorten in hun leefomgeving.

⁵ Bruno Latour, ‘Schets van een parlement van de dingen’ in: *Het parlement van de dingen. Over Gaia en de representatie van niet-mensen* (Amsterdam: Boom, 2020) 30–31. Vertaling door Willem Visser. Oorspronkelijk verschenen als: ‘Esquisse d’un Parlement des choses’, *Ecologie & politique* 56, no. 1 (2018), 47–64.

⁶ Anna Lowenhaupt Tsing, *De paddestoel aan het einde van de wereld. Leven op de ruïnes van het kapitalisme* (Amsterdam: Octavo publicaties, 2021) 211–212. Vertaling door Janne van Beek. Oorspronkelijk verschenen als: Anna Lowenhaupt Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins* (Princeton en Oxford: Princeton University Press, 2015) 159–160.

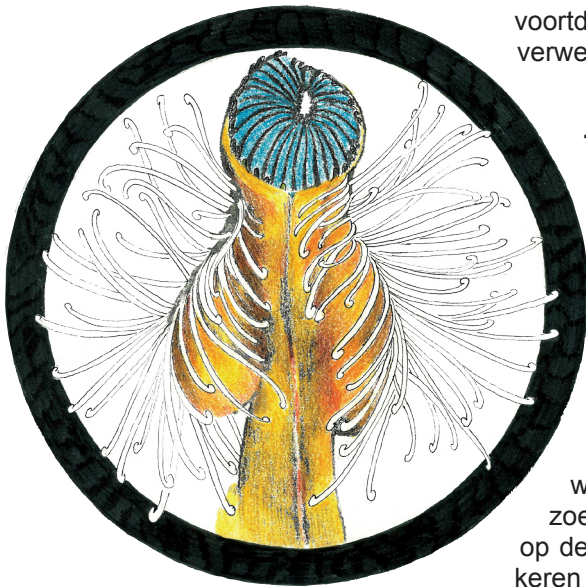
2

SONIA LEVY*Creatures of the Lines* (2021)

Speelduur: 17 minuten

Creatures of the Lines onderzoekt de impact van het verlangen naar economische groei en lineaire progressie op Engelse waterlandschappen, met name als gevolg van de aanleg van kanalen. Deze kanalen vormden een doorslaggevende koloniale infrastructuur van het Britse imperialisme; ze verbonden de Indiase katoenvelden met de Engelse textielfabrieken en zorgden voor enorme ecologische transformaties: van monoculturele landbouw in de overzeese koloniën tot het lozen, dumpen en uitstoten van industrieel afval in de Engelse wateren, gronden en de lucht. Voor het ontrafelen en blootleggen van geschiedenissen van koloniaal kapitalisme en de materiële sporen die deze achter hebben gelaten op de huidige Engelse waterbiotopen, werkte Levy nauw samen met antropoloog Heather Anne Swanson en andere wetenschappers van Loughborough University. Al werkend op modderige, ondergelopen locaties—een doelbewuste keuze om bredere narratieven over de natuur te vermijden en daarmee ook dooddoeners over het koloniale verleden—, reizen we in de film door het rasterpatroon van gehomogeniseerde Engelse kanalen, waarbij voortdurend vragen worden gesteld over ecologische transformaties en hoe die verweven zijn met de wereldwijde politieke economie.

3

THOMAS PAUSZ*Biopilgrimage (Sol-Roc)* en *Silica Cinema* (2024–2025)

Als ontwerper, kunstenaar en onderzoeker houdt Thomas Pausz zich in zijn transdisciplinaire praktijk bezig met het verkennen van alternatieve ecosystemen en veroorzaakt daarbij wrijving tussen levensvormen, technologieën en media. De twee werken die te zien zijn in deze tentoonstelling ontstonden naar aanleiding van een artistieke onderzoeksverblijf waarvoor hij intensief veldwerk deed op de stranden aan de Normandische kust. In dit intergetijdenecosysteem ging hij in gesprek met uiteenlopende inwoners: schelpdieren, vissers, honingraatwormen en biologen. Door verschillende media, technieken, archiefonderzoek en digitaal werk met elkaar te combineren, vestigt Pausz de aandacht op de kritieke toestand waarin de intergetijdengebieden van Normandië verkeren en zoomt hij in op hoe dit naderende verlies ervaren wordt door zowel mensen als niet-mensen.

Door de ruimte vibreren 3D-geprinte artefacten die de rifopbouwende honingraatwormen nabootsen die aan de Normandische kust bekend staan als 'hermelles'. Honingraatwormen leven in kolonies in intergetijdenzones en kunnen kokertjes bouwen waaruit riffen ontstaan die doen denken aan zandkastelen. Deze 'zandkastelen' bieden ook onderdak aan schelpdieren, zoals oesters, en bevorderen dus een symbiotische leefomgeving. Met behulp van een gefoon maakte Pausz opnames van de resonanties binnen de zandkastelen. Deze opnames worden versterkt afgespeeld in zijn sculpturen. Behalve de zandkasteelwormsculpturen is *Silica Cinema* te zien, een videowerk waarvoor Pausz experimenteerde met media afkomstig uit archieven; close-ups van aan riffen bouwende honingraatwormen en beelden van het veldwerk waarin duidelijk te zien is hoe erosie de kustlijn en zandstranden van Normandië aantast en een blijvend effect heeft op plaatselijke ecosystemen.

4

SANDER BLOMSMA*Radio Umwelt: How to Become an Intraspecies Radio* (2022–2023)

Het multidisciplinaire onderzoeksproject *Radio Umwelt* theoretiseert over een model dat communicatie tussen verschillende soorten mogelijk maakt met behulp van radiotechnologie. Het project pleit voor alternatieve ideeën over een niet-antropocentrische wereld en is geïnspireerd op Jacob van Uexkülls 'Umwelt-theorie' die kritiek levert op antropocentrische denkbeelden over waarneming. In het project wordt radio gebruikt als medium om geluiden van niet-menselijke soorten, waaronder planten en schimmels, op te vangen en uit te zenden. Hierbij worden menselijke en niet-menselijke stemmen uitgelicht op een manier die de traditionele grenzen tussen natuur en cultuur op de proef stellen. Zo weet Blomsma mogelijkheden te ontsluiten om zich tussen andere soorten

te begeven met behulp van geluid, dat hij ziet als een in mindere mate antropocentrisch middel waarmee op een meer oorzakelijke manier gereageerd kan worden op het meer-dan-menselijke. Blomsma lijkt de radio hier opnieuw te hebben uitgevonden als ecologisch hulpmiddel: niet uitsluitend als uitzender van menselijke content, maar ook als een medium dat holistische en inclusievere vormen van luisteren kan bevorderen waarbij het meer-dan-menselijke ook erkend en geïntegreerd wordt.

WE OVERSCHRIJDEN GRENZEN OM VAN EEN BIJEENKOMST EEN HAPPENING TE MAKEN— OVER LID WORDEN VAN DE VAKBOND VAN DE LEVENDEN

Onze vakbond vertegenwoordigt de bacteriën, de zwammen en de schimmels, evengoed als de nouveaux riches, de vissen, de vogels en de dieren, en de aardse vestiging van edele bomen en lagere planten. Eigenlijk zijn alle levende dingen lid van onze vakbond, en ze zijn kwaad om de uitzonderlijke vrijheden die de mens zich met hun planeet en hun levens heeft veroorloofd.

James Lovelock, *The Earth Is Not Fragile* (1992).⁷

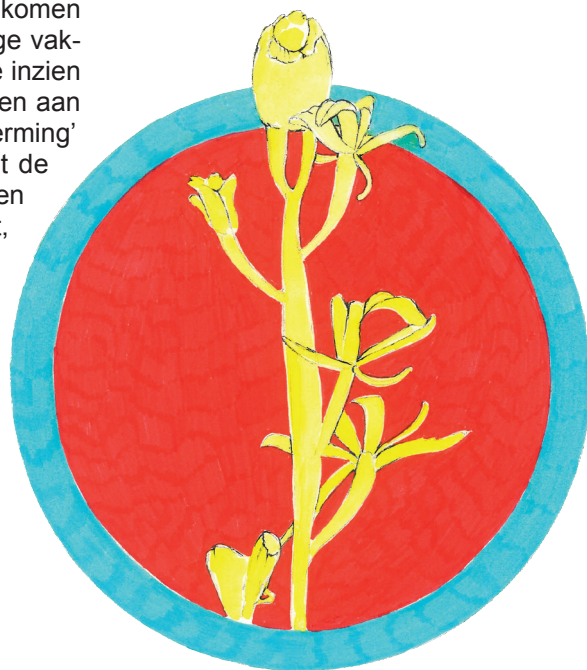
In het tweede gedeelte van deze tentoonstelling staan theorieën centraal die streven naar onderlinge gelijkwaardigheid—met aandacht voor het overbruggen van verschillen—en naar allianties tussen mensen en niet-mensen. Hierbij ligt de nadruk op uitdagingen rond mobiliteit, grenzen en de soevereiniteit van grondgebieden, waarbij naar oplossingen wordt gezocht in de vorm van vakbondsvorming. Deels als experiment en deels als oproep om in actie te komen leidt dit tot de volgende provocerende vraag: Hoe zou een meersoortige vakbond eruit zien? Laten we even stilstaan bij die vraag, met name nu we inzien dat het begrip ‘natuur’ een dualistisch bedenkfel is dat heeft bijgedragen aan het vernietigen van onze leefomgevingen en dat begrippen als ‘bescherming’ en ‘behoud’ paternalistische constructies zijn binnen onze relatie met de levenden. In andere woorden gaat het er dus niet om dat wij als mensen de ‘natuur’ beschermen als iets wat anders is en buiten ons om bestaat, maar eerder dat wij als levenden ons bezighouden met het verdedigen van de levenden in al onze veelsoortige leefomgevingen. Op vergelijkbare wijze roept ook filosoof Baptiste Morizot ons op om allemaal vakbondsvertegenwoordigers te worden voor de levenden. Zo kunnen we ons verenigen in een radicale strijd tegen de politieke en economische machten die bijdragen aan het verzwakken en vernietigen van de krachten van deze levenden, en weerstand bieden tegen de extractivistische politieke en economische elites die winst, particulier grondbezit en ongelimiteerde groei voorop stellen ten koste van de gezondheid van de planeet, duurzaam welzijn, en hun ontelbare ‘werknemers’.⁸

5

HANNA RULLMANN

Surveying Species: Waste and Protection (2025)

De presentatie van Hanna Rullmann bouwt verder op het onderzoek dat ze deed voor haar film *Habitat 2190* (2019), een samenwerking met Faiza Ahmad Khan. De film gaat over de aanleg van een natuurreservaat in Calais, Frankrijk, op de plek waar de zogenaamde ‘jungle’ gevestigd was, een vluchtelingenkamp dat eind 2016 werd ontruimd en vernietigd. De film gaat over de manier waarop de natuur wordt ingezet als wapen om grenzen te beheren en stelt vragen over de aanverwante mobiliteiten, rechten en samenlevingsvormen van menselijk en niet-menselijk leven. Daarbij legt Rullmann tegenstrijdigheden bloot in de taal die niet alleen wordt gebruikt om het ‘migrantenprobleem’ te behandelen, maar ook om het herstel van de natuurlijke omgeving te bespreken.

⁷ James E. Lovelock, ‘The earth is not fragile’ in: *Monitoring the Environment. The Linacre Lectures 1990–91* (Oxford, New York, Tokyo: Oxford University Press, 1992), 121–122. De Nederlandse vertaling van dit citaat komt uit: Baptiste Morizot, *Het levende laten opvlammen. Een collectief front* (Amsterdam: Octavo publicaties, 2022) 208. Vertaling door Gertrud Maes.

⁸ Baptiste Morizot, *Het levende laten opvlammen. Een collectief front* (Amsterdam: Octavo publicaties, 2022) 207–209.

Rullmann gaat hier nog dieper in op het onderwerp en toont een verzameling van materiaal over de soorten die plantkundigen vonden op de plek waar eerst het vluchtelingenkamp stond. Een aantal van deze soorten, zoals uien en dadelpalmen, ontsproten voornamelijk uit voedselafval, terwijl het voortbestaan van andere soorten, zoals de groenknolorchis, juist onder druk kwam te staan door de aanwezigheid van het kamp. Hoewel menselijke activiteit voor de levenscycli van al deze soorten van groot belang zijn, worden ze ieder beoordeeld op basis van totaal uiteenlopende systemen van waarde, taal en bescherming. Rullman buigt zich hier over de normen en protocollen met betrekking tot afval en bescherming waar zowel migranten als niet-menselijke soorten aan onderworpen worden.

6

ELSA BRÈS

Notes for Les Sanglières (2021)

Speelduur: 17 minuten

In dit voorbereidende werk voor haar aanstaande speelfilm *Les Sanglières*, onderzoekt Elsa Brès de confrontatiedynamiek die ontstaat tussen mensen en dieren als gevolg van kunstmatige grenzen die natuur en cultuur van elkaar scheiden. In dit werk richt zij zich op everzwijnen, die van oudsher door mensen gezien worden als plaag en vaak gebruikt worden als metafoor voor de migrant en de indringer. Brès doet hier een voorstel voor een everzwijn-centrische—als tegenhanger van antropocentrische—benadering van menselijke constructen om te reflecteren op het concept van particulier bezit, iets wat zij in verband brengt met de eerste vormen van verzet tegen het toe-eigenen en afbakenen van gemeenschapsgrond in premodern Europa. Doorspekt met oproepen tot meersoortig verzet en het instellen van gemeenschappelijk bezit—thema's die ook worden uitgewerkt in *Les Sanglières*—, benadrukken fragmenten uit Monique Wittigs baanbrekende queer roman *Les Guerrillères* (1969) het revolutionaire potentieel van het smeden van meersoortige allianties.

WE ZIJN VERWIKKELD IN GEMEENSCHAPPELIJKE WERELDEN—OVER MEERSOORTIG WERELDBOUWEN

Het creëren van werelden is niet voorbehouden aan mensen. We weten bijvoorbeeld dat bevers waterstromen omvormen door dammen, kanalen en burchten te bouwen. Sterker nog, alle organismen creëren een plek om te leven en beïnvloeden daarmee bodem, lucht en water. Soorten zouden uitsterven als ze niet zouden beschikken over het vermogen om voor geschikte levensomstandigheden te zorgen. Tijdens dit proces beïnvloedt elk organisme ook de wereld van andere organismen. Bacteriën maakten onze zuurstofrijke atmosfeer en planten helpen die in stand te houden. Planten kunnen leven op het land omdat fungi gesteenten verteerden tot bodem [...]. Zo creëren mensen, dennen en fungi tegelijkertijd levensomstandigheden voor zichzelf én anderen: werelden voor een veelvoud aan soorten.

Anna Lowenhaupt Tsing, *The Mushroom at the End of the World* (2015).⁹

Alle levende wezens ontstaan uit en leven hun leven in meersoortige gemeenschappen. In de woorden van antropoloog Gregory Bateson is de grondslag voor overleving “het organisme-in-de-eigen-omgeving”.¹⁰ Voorbij het idee van overleving en visies op stagnatie en afbakening, zijn er voor wie goed oplet overal om ons heen al meersoortige assemblages in opkomst—virale zwermen, grote hoeveelheden verwilderde dieren en andere vluchtige agentia—die samenwerken om nieuwe werelden te vormen, zoals antropoloog Celia Lowe schrijft.¹¹ Door afstand te nemen van de eerdere, vaak meedogenloze focus op *anthropos*, richten de kunstenaars in dit gedeelte van de tentoonstelling hun

9 Anna Lowenhaupt Tsing, *De paddestoel aan het einde van de wereld. Leven op de ruïnes van het kapitalisme* (Amsterdam: Octavo publicaties, 2021) 39–40. Vertaling door Janne van Beek. Oorspronkelijk verschenen als: Anna Lowenhaupt Tsing, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins* (Princeton en Oxford: Princeton University Press, 2015) 22.

10 Gregory Bateson, *Steps to an Ecology of Mind. Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology* (Northvale en Londen: Jason Aranson Inc., 1987) 457.

11 Celia Lowe, ‘Viral Clouds: Becoming H5N1 in Indonesia’, *Cultural Anthropology* 25, no. 4 (2010) 625–649.

zorgvuldige en kritische aandacht op de leefomgevingen van andere soorten. Hier staat het begrip 'wereldbouwen' expliciet voor het gezamenlijk opbouwen, een samenspel van materie en betekenis, binnen ondoordringbare netwerken vol levendige uitwisselingen die bepalend zijn datgene wat is.

7

GABI DAO

Lucifer falls from Heaven at Dawn & Uncharismatics (2023)

Speelduur: 23 minuten

In Gabi Dao's film ontmoeten we de vleermuis Lucifer die vergezeld gaat van een kolonie vleermuismarionetten gehuld in afdankertjes van familieleden en vrienden en allerlei andere materialen. Lucifer is een vleermuis die, net als de gelijknamige engel uit de bijbel, ter Aarde viel, maar in dit geval nadat hij in een windturbine was gevlogen. Veel migrerende vleermuizen in Noord-Amerika en elders ondergaan eenzelfde lot, wat leidt tot een afname in de vleermuispopulatie op dat continent. Dit heeft niet alleen aanzienlijke nadelige gevolgen voor het ecosysteem, aangezien vleermuizen verantwoordelijk zijn voor het bestuiven van verschillende plantsoorten, maar ook voor de economie omdat de dieren in de agro-industrie ingezet worden als ongediertebestrijders. In Lucifers verhaal en overpeinzingen wordt afstand genomen van de culturele en economische benadering van de vleermuis vanuit een antropocentrisch, kapitalistisch perspectief. Ook wordt een link gelegd tussen enerzijds de stereotyperingen rond vleermuizen en de manier waarop deze dieren worden uitgebuit als gratis arbeiders, en anderzijds de historische, etnocentrische gesteldheid van de migrant als een anachronistische, ontheemde arbeider met een hachelijk bestaan.

Als voedsel verhandeld op een Chinese markt, speelden vleermuizen in 2020 een belangrijke rol in uitingen van vreemdelingenhaat tegen Aziatische bevolkingsgroepen na valse beschuldigingen dat zij de veroorzakers zouden zijn van de coronapandemie. Vleermuizen hadden echter al veel langer een slechte reputatie in het Westen, waar zij van oudsher in verband worden gebracht met het kwaad en de duisternis. Hoewel ze lange tijd gezien werden als dragers van ziektes en slechte voorbodes, brengen vleermuizen paradoxaal genoeg in werkelijkheid welvaart voor de hedendaagse agro-industrie, waar ze gebruikt worden als gratis personeel dat jaagt op gewas-etende insecten. Deze tweeledigheid sluit aan bij wat wetenschapper Lyko Day 'alien capital' ('vreemdelingenkapitaal') noemt, een begrip waarmee zij omschrijft hoe, in historisch perspectief, Aziatische lichamen en de arbeid die deze uitvoerden ingezet werden voor de abstracte en negatieve krachten van het kapitalisme en zo een van de pijlers konden worden van *settler colonialism* (vestigingskolonialisme).¹² Ondanks het profijt dat het kapitalisme van hen heeft, worden deze—menselijke of niet-menselijke—vreemdelingen vaak onderworpen aan grote onzekerheid en tot zondebokken gemaakt via xenofobische retoriek. In hun werk onthult Gabi Dao overeenkomsten tussen de menselijk exploitatie van meer-dan-menselijk soorten en de racistische ongelijkheid die de kern vormt van het kapitalisme.

8

ANKA HELFERTOVÁ

Wombat Solidarity (2023)

Tussen 2019 en 2020 kampte Australië met een van de meest catastrofale brandseizoenen sinds het begin van de metingen. Bijgenaamd *Black Summer* (zwarte zomer), bleven deze megabranden in het hele land een volledig jaar doorwoeden. Behalve dat er minstens 434 mensen om het leven kwamen, eiste deze ramp ook de levens van meer dan een miljard dieren, en waren twee miljard andere dieren genoodzaakt hun habitat te verlaten. Samen met andere dieren die in burchten leven, waren de overlevingspercentages van wombats relatief hoog. Ze werden zelfs gespot tijdens het redden van andere, kleinere dieren, door deze toe te laten tot hun eigen ondergrondse verblijfplaatsen. Het nieuws van de barmhartigheid van de wombats ten opzichte van andere dieren ging viral. En toch verzetten een aantal wetenschappers zich tegen dit schijnbaar altruïstische gebaar, en kwamen daarvoor met 'rationele' en 'objectieve' verklaringen—als of wombats niet in staat zouden zijn tot solidariteit ten opzichte van andere soorten. Dit type wetenschappelijke standpunten, waarbij dieren iedere vorm

¹² Lyko Day, *Alien Capital. Asian Racialization and the Logic of Settler Colonial Capitalism* (Durham: Duke University Press, 2016).

van gevoel ontzegd wordt en ze worden opgesloten in een strikt Darwinistisch, *survival-of-the-fittest*-narratief, staan in de weg van de ontwikkeling van meer empathische manieren om ons te verhouden tot niet-mensen.

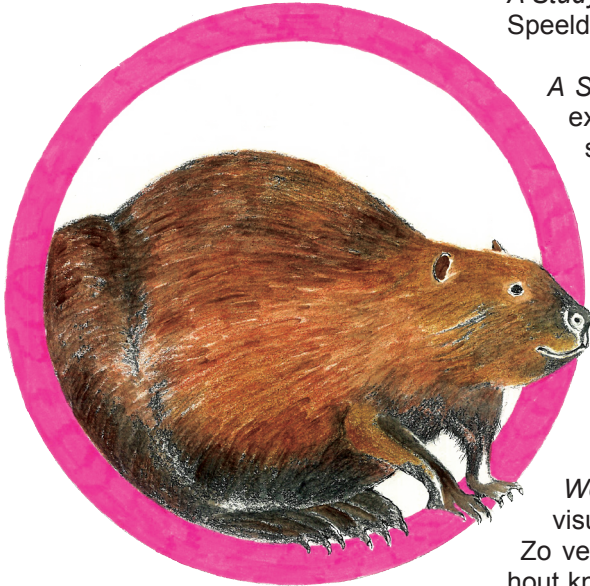
Voor *Wombat Solidarity*, richtte Anka Helfertová een leeshoek in waar zij ons uitnodigt om samen met een wombat en een kat van blauw keramiek te lezen uit boeken uit haar eigen verzameling, waaronder *Psychological Roots of the Climate Crisis* (2021) van Sally Weintrobe, *Ways of Being* (2022) van James Bridle en *Solar Politics* (2022) van Oksana Timofeeva.

9

MARIANNE HOFFMEISTER CASTRO

A Study of Beaverness (2020–heden)

Speelduur: 9 minuten, 31 seconden

A Study of Beaverness is een doorlopend onderzoeksproject en narratief experiment met verhalen over de onderlinge verhoudingen tussen mensen en bevers. Het onderzoek strekt zich uit over verschillende geografische locaties, waaronder bijvoorbeeld over de aanwezigheid van de bever in de Verenigde Staten en de introductie van bevers in Vuurland in 1946 met als doel het opzetten van een bontindustrie in de regio. Laatstgenoemde onderneming bleek een mislukking aangezien de dieren later een bedreiging gingen vormen voor de biodiversiteit en waterhuishouding van de archipel. Het project verkent binaire en koloniale logica met betrekking tot het concept van 'invasieve soorten' en stelt bredere vragen over hoe specifieke beeldvorming een bepaalde invloed kan hebben op onze relaties met en begrip van dieren.

Voor het videowerk *A Study of Beaverness, or How (Not) to Be a World Destroyer* (2021) maakte Marianne Hoffmeister Castro gebruik van visuele elementen en geluiden om de wereld van de bever weer te geven. Zo verwijst het felle oranje naar de kleur van de tanden, en het geluid van hout knagen en stromend water naar het ecosysteem van de bever. Een stuk hout 'gebeeldhouwd' door een echte bever, versterkt het beeld nog verder. Het onderliggende thema van het werk is de rol die taal en beeldvorming kunnen spelen in het herconfigureren en opnieuw vormgeven van gangbare ideeën over invasieve soorten door middel van een denkbeeldige, 'bevercentrische' benadering.

MEER DAN ÉÉN WORDEN, MAAR MINDER DAN VEEL— OVER WORDEN-MET, OF: WIE HEEFT ER BAAT BIJ ALS SOORTEN ELKAAR ONTMOETEN?

De tentakulair zijn geen lichaamloze figuren: het zijn neteldieren, spinnen, vingerachtige wezens zoals mensen en wasberen, pijlinktvissen, kwallen, neurale spektakelstukken, vezelige entiteiten, zweepdiertjes, gevlochten myofibrillen, vervilde schimmelklitten, sonderende kruipers, opzwellende wortels, van het sliertige, grijpende en klimmende soort. De tentakulair zijn ook netten en netwerken, die krioelen, die wolven in- en uitgaan. Tentakulariteit gaat over het leven geleefd langs lijnen—en wat een rijkdom aan lijnen—niet volgens punten, niet binnen bubbels. “De inwoners van de wereld, schepsels in allerlei soorten, menselijk en niet-menselijk, zijn reizigers”; generaties zijn als “een reeks met elkaar verweven paden.”

Donna Haraway, *Tentacular Thinking: Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene* (2016).¹³

13 Donna Haraway, 'Tentacular Thinking: Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene', *e-flux Journal* 75 (september 2016).

14 Thom van Dooren, Eben Kirksey, Ursula Münster (eds.), 'Multispecies Studies: Cultivating Arts of Attentiveness', *Environmental Humanities* 8, no. 1 (mei 2016) 2.

Wanneer meersoortige relaties worden afgestemd op temporele en semiotische kaders, openbaart zich een levende wereld waarin 'zijn' ook altijd 'worden' inhoudt, en waar 'worden' ook altijd 'worden-met' betekent.¹⁴ Aangezien we allemaal meehelpen aan het vormen van werelden—waarbij het samen-worden,

tegenwoordig vaak noodzakelijkerwijs de mensfiguur impliceert—zijn we ook allemaal verantwoordelijk voor hoe die werelden tot stand komen en hoe ze er uiteindelijk uitzien. In de woorden van de filosoof, feministisch theoreticus en natuurkundige Karen Barad: “Ethiek gaat daarom niet over het geven van de juiste respons op de radicaal geëxternaliseerde ander, maar over verantwoordelijkheid en rekenschap met betrekking tot de levendige relationaliteiten van worden waar we allemaal deel van uitmaken.”¹⁵ Is het mogelijk om, zoals de redacteurs van *The Promise of Multispecies Justice* voorstellen, afstand te nemen van onze eigen voorwaarden voor mogelijke welvaart om ook recht te doen aan andere meersoortige locaties en schaalbereiken?¹⁶ De werken in dit gedeelte van de tentoonstelling gaan dieper in op dit type ‘sympathische beeldvorming’ en bieden nieuwe perspectieven op het welvaren van dieren als waardigheid-dragende subjecten, vertegenwoordigers en wereldmakers, voortvloeiend uit met elkaar verweven patronen van leven en sterven, en van zijn en worden, binnen de context van een grotere wereld.

10

MANJOT KAUR

While She Births an Ecosystem II (2023)

When She Weaved the Web of Life (2024)

In haar artistieke praktijk wil Manjot Kaur afrekenen met patriarchale standpunten en geweldsuitingen met betrekking tot de ecologie en het vrouwelijk lichaam. Haar werken gaan over intieme relaties, gebaseerd op zorgzaamheid en verwantschap, tussen uiteenlopende soorten. Daarbij grijpt ze terug op traditionele representaties van oude mythen die ze in haar tekeningen verweeft met zowel menselijke als niet-menselijke elementen.

In *While She Births an Ecosystem II* zien we hoe Lajja Gauri—een hindoeïstische godin met lotushoofd die in verband wordt gebracht met overvloed, vruchtbaarheid en seksualiteit—aan het bevallen is van een ecosysteem dat zich uitspreidt richting microscopisch, bacterieel leven binnen bolvormige objecten die tezamen een korstmosachtige archipel vormen. Voor *When She Weaved the Web of Life* herinterpreteerde Kaur afbeeldingen van de oud-Egyptische godin Taweret, de beschermende godheid van bevallingen en vruchtbaarheid. Ook Taweret, een hybride wezen met kenmerken van nijlpaard, krokodil, leeuw en mens, is aan het bevallen van een levendig ecosysteem. Door terug te grijpen op het theriomorfisme, en daarmee antieke denkbeelden over spirituele meersoortige wereldvorming nieuw leven in te blazen, doet Kaur in beide werken een voorstel voor een alternatieve kader om na te denken over begrippen als moederschap, zorgzaamheid, symbiose en wederkerigheid.¹⁷

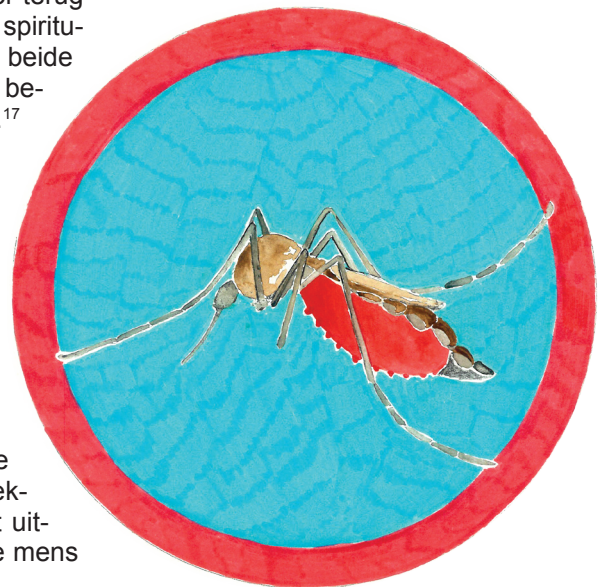
11

nabbteeri

mutant and nondurable (2020–doorlopend)

mutant and nondurable, van het kunstenaarsduo nabbteeri, is een groeiende verzameling gevonden insectkarkassen en andere overblijfselen. De gelededpotigen zijn zorgvuldig geprepareerd tussen 35 mm dekglasjes en worden als dia’s gepresenteerd als onderdeel van een meerkanaalsprojectie in combinatie met een aantal deels reflecterende stukjes gevonden iriserend glas. De uitvergrote en levendige silhouetten van de insecten resulteren in een wonderbaarlijk en aantrekkelijk schouwspel, ondanks het feit dat deze soorten voortdurend met uitsterven bedreigd worden als gevolg van klimaatverandering en door de mens geproduceerde zaken als autovoorruiden en pesticiden.

In dit werk verwijst nabbteeri naar het begrip ‘necropastoraal’ dat schrijver Joelle McSweeney bedacht als omschrijving van de in deze tijd van ecologische ineenstorting opkomende esthetiek: onheilspellend, troosteloos en jammerlijk, maar toch met enige mate van schoonheid. Zo tussen twee glaasjes gedrukt en als kleurrijke, uitvergrote projectie boezemen de exoskeletten van deze insecten ontzag in, ook al zullen sommige van hen omgekomen zijn als gevolg van menselijk handelen. Waar ze normaalgesproken onopgemerkt blijven of walgelijk gevonden worden, is hun aanwezigheid in deze installatie onontkoombaar en moeten we deze ongemakkelijke realiteit onder ogen komen, zeker als we ons willen bezighouden met het opzetten van een politiek systeem voor meerdere soorten.

15 Karen Barad, *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (Durham en Londen: Duke University Press, 2007) 393.

16 Sophie Chao, Karin Bolender, Eben Kirksey (eds.), *The Promise of Multispecies Justice* (Durham en Londen: Duke University Press, 2022).

17 Het toekennen van dierlijke kenmerken aan mensen, iets wat met name voorkomt in voorstellingen van godheden in polytheïstische godsdiensten als het Hindoeïsme.

Kris Lemsalu verkent ideeën over het lichaam voorbij de menselijke grenzen. Daarvoor creëert zij meersoortige hybride vormen waarin menselijke en niet-menselijke lichaamsdelen gecombineerd worden met gevonden natuurlijke materialen zoals bont, leer en wol. In de vorm van schilderijen, sculpturen of rekvisieten voor performances roepen deze werken een bizar en onheilspellend gevoel op. Die vreemdheid spoort de kijker aan tot bespiegelingen over leven en dood aan de hand van transformatie, verval en sensualiteit. Lemsalu's hybride wezens bevinden zich in een staat van voortdurende, monsterlijke metamorfose, en doen zo een voorstel voor een meersoortige beeldtaal waarin niet wordt gestreefd naar harmonieuze verwantschap. In plaats daarvan maken deze opvallende lichaamsassemblages een politiek statement over het groteske en het afstotelijke.

WE VRAGEN ONS AF: WAAROM ZOULDEN WE NAAR DIEREN LUISTEREN?— OVER MEERSOORTIGE BIJEENKOMSTEN

Het laatste gedeelte van deze tentoonstelling, een project van Het Meersoortig Collectief, vind plaats buiten RADIUS, in de tuin naast de tentoonstellingsruimte. Voordat het een kunstcentrum werd, maakte dit gebouw uit het begin van de

vorige eeuw deel uit van de waterinfrastructuur van Delft. Daarvoor bevond zich op deze locatie een grafheuvel, iets wat nog steeds terug te zien is in de glooiing van het huidige terrein. De bijdrage van Het Meersoortig Collectief—een kunstcollectief waarin honden, mensen en andere wezens met elkaar samenwerken en van elkaar leren—levert een voorstel voor een fonteinstructuur als plek waar meerdere soorten kunnen samenkomen.* Om je te kunnen verdiepen in meersoortige werelden is het belangrijk om samenwerkende teams met elkaar aanvullende vaardigheden en expertises te vormen. Juist die aspecten staan centraal in de bijdrage van Het Meersoortig Collectief. Het collectief onderzoekt welke dingen gemaakt worden door meer-dan-menselijke dieren en planten en produceert nieuwe, meersoortige kunstwerken om aan te tonen dat we altijd verbonden zijn met anderen en elkaar nodig hebben om te leven en werken. Dieren, planten en de ecosystemen waar we allemaal deel van uitmaken zijn bepalend voor hoe we leven en wie we zijn, en daarom ook voor de kunst die we maken. Het Meersoortig Collectief erkent al deze verbanden en ziet ze niet als obstakels, maar juist als uitgangspunt voor nieuwe vormen van samenleven. De mensen in het collectief erkennen dat ook andere dieren zelfbeschikkingsrecht, waardigheid en een eigen benadering van het leven hebben. Door middel van hun werk willen zij, samen met niet-mensen, het antropocentrische wereldbeeld dat overheerst in de hedendaagse kunstwereld, en ver daarbuiten, zoveel mogelijk ondermijnen.

Als onderdeel van het publiek programma van deze tentoonstelling organiseert Het Meersoortig Collectief drie bijeenkomsten rondom de fonteinstructuur over de vraag wie eigenaar is van het water. Deze vinden plaats op 23 maart, 4 mei en 18 mei.

* Deze bijdrage is tot stand gekomen in samenwerking met Sjuul Joosen.

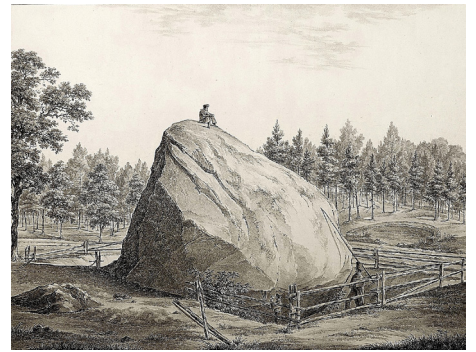
JAARPROGRAMMA 2025 DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ

Met de overkoepelende titel DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ richt het jaarprogramma van 2025 zich op het ontwikkelen van nieuwe talen, ingegeven door de samengang van kunst en wetenschap. Aan de hand van een programma waarin observatie, veldwerk, reflectie en verbeelding centraal staat, wil RADIUS een tegenpunt bieden aan de taal van de (huidige) politiek, die er op dit moment niet in slaagt een gedeeld verlangen te scheppen om gezamenlijk het hoofd te bieden aan klimaatverandering.

Of we nu spreken over het stikstofdebat, de bescherming van de Waddenzee tegen olieboringen, overstromingen in Limburg of aardbevingen in Groningen, de politieke werkelijkheid is heel buigzaam, de grenzen van ecosystemen zijn daarentegen vastomlijnd. Tegen die grillige achtergrond wil RADIUS met DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ in 2025 een programma presenteren over de politieke vertegenwoordiging en belangenbehartiging van het meer-dan-menselijke, en de voortdurende noodzaak aan collectieve politieke weerstand binnen een sterk gepolariseerd politiek klimaat. Aan de hand van een viertal tentoonstellingen en een publieks- en educatieprogramma willen we met het werk van beeldend kunstenaars een verbeelding maken van de wijze waarop mensen en niet-mensen zich politiek kunnen emanciperen en organiseren voorbij de huidige politieke status-quo, op weg naar een meersoortige politieke ecologie. Met dit programma richten we ons zodoende op noodzakelijk relationeel herstel en zoomen we enerzijds in op de emancipatie en vertegenwoordiging van de meersoortige leefomgeving en de fundamentele notie van onderlinge afhankelijkheid op microbiologisch niveau (tentoonstellingshoofdstukken I en II), en vervolgens, in de tweede helft van het jaar, op een verdere vermenging van sociale groeperingen die vanuit het binaire en dualistische denken in politiek en wetenschap van oudsher zijn overschaduwd, gemarginaliseerd en onteigend (tentoonstellingshoofdstukken III en IV). Hoe kunnen we de politiek meerstemmig maken, zodanig dat het klimaat, niet-menselijke levensvormen, onderdrukte en gemarginaliseerde groeperingen een stem krijgen en gehoord kunnen worden?

In die zin wil RADIUS zich vanaf 2025 meer profileren als een ruimte en een platform voor weerstand aan de huidige politieke en sociaal-economische hegemonie en bewegen richting een meersoortige politieke ecologie. Met andere woorden willen we ruimte scheppen voor het uitdagen van dominante waarden, ideeën en bestaande machtsconfiguraties. Naar ons idee is deze hegemonie overmatig gericht op de, voor zowel mens als leefomgeving, uitputtende werking van het neoliberalisme, het geavanceerd kapitalisme, alsook de polariserende werking van extreemrechtse politiek en daaruit voortvloeiende populistische denkbeelden. Met het jaarprogramma van 2025 willen we een tegenpunt formuleren dat affect, solidariteit, wederkerigheid en onderlinge afhankelijkheid benadrukt in het belang van systeemverandering en het tegengaan van antropogene (door de mens veroorzaakte) klimaatverandering. We zien hierbij een belangwekkende taak voor de kunst weggelegd, die door middel van verbeeldingskracht het sleutelelement voor actie en handelingsperspectief biedt. Of zoals de Franse filosoof en activist Michel Foucault opmerkte: "Waar macht is, is verzet".

We hopen je in 2025 bij RADIUS te ontmoeten tijdens het DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ-jaarprogramma!

Julius Schoppe, "Illustratie van een gigantische steen nabij de heuvels van Rauhen bij Fürstenwalde," circa 1827.

"Leven is materie die kiest", citaat van Lynn Margulis.

* Het programma DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ wordt ontwikkeld als vervolg op het jaarprogramma van 2024, dat onder de gedeelde noemer DE GRENZEN AAN GROEI een programma presenteerde over de sterk toenemende disbalans tussen ecologie en economie.

DE POLITIEKE GRENZEN VOORBIJ, Hoofdstuk 1:
EEN PARLEMENT VAN UILEN
EEN CONSORTIUM VAN KRABBEN
EEN CULTUUR VAN BACTERIËN
EEN ARBEID VAN MOLLEN
EEN BEDRIJF VAN FRETEN
EEN BELEGERING VAN REIGERS
EEN SAMENZWERING VAN MAKI'S
EEN WIJSHEID VAN WOMBATS
EEN PANDEMONIUM VAN PAPEGAAIEN
— EEN TENTOONSTELLINGSASSEMBLAGE OVER MEERSOORTIGE WERELDEN
8 maart — 18 mei 2025

SANDER BLOMSMA
ELSA BRÈS
GABI DAO
ANKA HELFERTOVÁ
MARIANNE HOFFMEISTER CASTRO
MANJOT KAUR
JOCHEN LEMPERT
KRIS LEMSALU
SONIA LEVY
HET MEERSOORTIG COLLECTIEF
nabbteeri
THOMAS PAUSZ
HANNA RULLMANN

EEN PARLEMENT VAN UILEN (...)

Curator: Niekolaas Johannes Lekkerkerk

Tekst: Niekolaas Johannes Lekkerkerk, Sergi Pera Rusca

Vertaling: Marie Louise Schoondergang

Grafisch ontwerp: Sabo Day en Augustinas Milkus

Technische ondersteuning: Bergur Anderson, Stefan Bandalac, Menno Verhoef
en Jordy Walker

RADIUS TEAM

Projectleider Educatie: Boutaina Hammana

Directeur en Curator: Niekolaas Johannes Lekkerkerk

Projectleider Productie: Pilar Mata Dupont

Curator: Sergi Pera Rusca

Stagiair Assistent Curator: Arthur Saint-Remy

Projectleider Communicatie & Publiek Programma: Daan Veerman

Kantoormedewerker, Administrateur & Host Coördinator: Suzanne Voltaire

Deze tentoonstelling werd mogelijk gemaakt met de steun van:

Mondriaan Fonds

Gemeente Delft

RADIUS

Centrum voor Hedendaagse Kunst en Ecologie

Kalverbos 20

2611 XW Delft

Nederland

info@radius-cca.org

www.radius-cca.org

